

Дмитро Вікторович ГАЛКІН,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7247-1037>

БОРОТЬБА З БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ В УРСР У 1920-Х РОКАХ

Проблема дитячої безпритульності і бездоглядності та боротьби з нею існує довгий час і до сих пір є актуальною і має тривалу історію існування. У перші роки радянської влади існування даного негативного явища пояснювалося комплексом причин, які носили в основному соціально-економічний характер: Першою світовою війною, революціями, громадянською війною, «червоним» і «білим» терором, масовими репресіями, нестачею дитячих установ, важким економічним становищем, безробіттям, голодом [1]. Одним з факторів поширення бездоглядності служило і те, що в умовах складної економічної ситуації та важкого побуту неповнолітні бігли зі старих дитячих будинків. В СРСР часом питання ліквідації безпритульності розуміли занадто буквально. Так, в 1927–1928 р. були розроблені плани щодо «вилучення безпритульних з вулиці» [2], що підтверджується звітами різних органів. У перші роки радянської влади законодавчо не було закріплено саме поняття «безпритульний», не проводилося відмінностей між «безпритульністю» та «бездоглядністю», це викликало надмірно широке і неясне трактування і сильно ускладнювало роботу державних органів у даному напрямку. Так, одні в число безпритульних включали навіть «безпритульних матерів», які потребували допомоги. Інші звужували категорію безпритульних до «вуличних дітей», тобто тієї частини, яка перебувала поза сім'єю і поза дитячих установ.

У 1926 р. була вирішена проблема в законодавчому закріпленні визначення «безпритульний», яка існувала тривалий час. Безпритульними, які потребували повного забезпечення та виховання, визнавалися, по-перше, круглі сироти, а також ті, які не мали братів і сестер, які зобов'язані взяти на себе турботу про виховання неповнолітнього; по-друге, ті, що втратили зв'язок з батьками та родичами; по-третє, вилучені постановою суду або Комісією у справах про неповнолітніх з сім'ї внаслідок злочинного або порочного життя їхніх батьків або осіб, у яких діти виховувалися, чи внаслідок зловживань щодо дітей батьківськими правами; по-четверте, підкинуті діти.

Було також введено поняття «тимчасово безпритульний». Так, тими, які потребують охорони, в заходах тимчасової або часткової допомоги та вихованні визнавалися діти, які, по-перше, виявилися безпритульними внаслідок важкої хвороби або інвалідності, яка позбавила повної працездатності батьків або осіб, у яких вони виховувалися, в тих випадках, коли останні не користувалися допомогою від держави; по-друге, діти, які знаходилися під опікою однієї матері, позбавленої всілякого заробітку і яка не одержувала матеріальної підтримки від чоловіка, родичів чи інших осіб; по-третє, які стали безпритульними внаслідок тимчасової відсутності батьків або осіб, на утриманні яких вони перебували і виховувалися. Однак дане поняття, як правило, не вживалося, а замінювалося більш звичним – бездоглядний.

До складу безпритульних входили і бездоглядні, тобто діти, які мали батьків або близьких родичів, але позбавлені нагляду. Вказувалося, що до тих неповнолітніх, які фактично перебували на утриманні родичів або сторонніх осіб, застосовувалися тільки заходи охорони. Відзначаючи багатогранність поняття «дитяча безпритульність» і неможливість надати йому «строго певної» форми, владні структури обмежилися вказівкою ознак, характерних для дитячої безпритульності: по-перше, під цю категорію підпадали діти, які не мали батьків і не перебували під опікою установ і окремих осіб, і, отже, не мали нагляду; по-друге, діти, хоча і мали батьків або піклування окремих осіб і установ, але «нагляд і навколишнє середовище їх такі, що не може бути впевненості в правильному засвоєнні ними принципів моралі і виховання».

Після Жовтневої революції система благодійних та сирітських установ була знищена. У грудні 1917 р. був підписаний декрет, який визнав всіх дітей дітьми Республіки, а турботу про них – прямим обов'язком держави. Було розпочато становлення законодавчої бази для боротьби з дитячою бездоглядністю і злочинністю. З метою впорядкування боротьби з дитячою бездоглядністю постановою Президії ВЦВК від 26 січня 1925 р. на центральні виконавчі комітети автономних республік і областей, облвиконкоми і губвиконкоми було покладено обов'язок утворити місцеві фонди допомоги безпритульним дітям і створити Комісію з організації і розпорядження цим фондом. Було дано заклик використовувати громадські організації для проведення пожертвувань і зборів, організовувати концерти, лекції та інше.

Було прийнято Положення про Комісію щодо поліпшення життя дітей при ВЦВК від 2 лютого 1925 р. Основною метою діяльності даного державного органу було надання допомоги безпритульним дітям, для реалізації якої комісія могла залучати радянську громадськість, знаходити кошти для допомоги дітям, узгоджувати роботу різних відомств і установ.

У серпні 1926 р. ВЦВК і РНК Союзу РСР видали постанову «Про заходи щодо боротьби з дитячою безпритульністю», що передбачала ряд податкових пільг для установ і підприємств дитячих комісій, встанов-

лювалася цільова надбавка на потреби боротьби з дитячою безпритульністю, вводився пільговий тариф по соціальному страхуванню для кустарів і ремісників, які брали на навчання безпритульних дітей. Важливу роль для захисту материнства і дитинства мало прийняття ВЦВК 19 листопада 1926 р. Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку.

З метою об'єднання заходів по боротьбі з дитячою безпритульністю в 1927–1928 рр. вийшли ряд постанов: «Положення про Комісію щодо поліпшення життя дітей», «Про заходи з надання допомоги дітям найбідніших родин», затверджувався трирічний план боротьби з безпритульністю.

В цілому тільки на 1928 р. була повністю сформована нормативна правова база для ліквідації дитячої безпритульності. Аналіз нормативно-правових актів в галузі трудових, цивільних правовідносин, кримінальної відповідальності неповнолітніх, боротьби з бездоглядністю, прийнятих органами державної влади, дозволив зробити висновок, що сформована нормативно-правова база була націлена на забезпечення соціально-правової охорони дітей і підлітків. 31 травня 1931р. було прийнято Постанову РНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про ліквідацію дитячої безпритульності». У ній посилювалися заходи відповідальності батьків та опікунів, посилювалось виконання законодавства і вводилися заходи матеріальної відповідальності за дії дітей.

Нарівні з боротьбою з дитячою безпритульністю ставилося завдання скорочення злочинності в середовищі неповнолітніх, в зв'язку з чим ВЦВК видав відповідні нормативні правові акти. Так, за дрібні хуліганські дії встановлювався штраф в розмірі 100 руб., відповідальність за дії дітей несли в адміністративному порядку їх батьки. РНК СРСР і ЦК ВКП (б) у постанові «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності», опублікованій у «Правді» 1 червня 1935 р. вказали про повну ліквідацію дитячої безпритульності. Дана Постанова зобов'язувала Головне управління робітничо-селянської міліції «посилити боротьбу проти хуліганства на вулицях з боку дітей і підлітків», а також «організувати при міських і районних радах великих міст секції по боротьбі з дитячою бездоглядністю і безпритульністю». Наявність певної кількості безпритульних дітей пояснювалася тільки недоліками профілактичної роботи.

У цей період ще існували заходи профілактичного характеру. Так, згідно з названою Постановою, передбачалося: значно поліпшити стан дитячих будинків і колоній, над якими встановлювалося шефство підприємств і організацій; посилити відповідальність батьків за неналежне виховання своїх дітей за допомогою застосування таких заходів, як повідомлення за місцем роботи, в громадські організації, відібрання дітей без позбавлення батьківських прав; активізувати боротьбу з дитячою бездоглядністю і хуліганством на вулицях.

У 1935 р. за офіційними документами, дитяча безпритульність вважалася повністю ліквідованою. Однак насправді рівень дитячої безпритульності продовжував залишатися досить високим.

Основними заходами по боротьбі з бездоглядністю і безпритульністю неповнолітніх в радянський період виступали: поміщення в дитячі установи різних типів, знаходження в виробничих, промислових або сільськогосподарських установах для неповнолітніх правопорушників, поміщення в трудові будинки, колонії та інші установи НКВС.

Проводячи аналіз нормативно-правової бази ліквідації дитячої безпритульності в перші роки радянської влади і зіставивши з сучасністю, можна дійти висновку, що існують схожі проблеми, які слід врахувати.

Список бібліографічних посилань

1. Шахова Е. С. Становление и развитие государственной политики в области борьбы с безнадзорностью в 1917–1941 гг.: на материалах Курского края : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Курск, 2008. С. 58–59.
2. Рожков А. Ю. Борьба с беспризорностью в первое советское десятилетие. *Вопросы истории*. 2000. № 11. С. 134–139.

Одержано 15.03.2018